

С. А. Мартос,*канд. філол. наук, доц.,
Херсонський державний університет,
доцент кафедри української мови*

СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА ГОДОНІМІВ ХЕРСОНА

Статтю присвячено актуальному напрямку сучасного українського мовознавства – урбанолінгвістиці. Охарактеризовано словотвірну структуру годонімів Херсона. Доведено, що систему однослівних годонімів формують іменники у формі родового відмінка та прикметники (відносні і якісні), багатослівні годоніми формуються за кількома моделями.

Ключові слова: урбанонім, годонім, словотвірна структура, однокомпонентні та багатокомпонентні найменування.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Сукупність внутрішньоміських об'єктів, до яких належать вулиці, провулки, площі, будинки, набережні та інші споруди утворює загальну й досить складну систему простору міста. Ці об'єкти прийнято називати урбанонімами, а у їх системі найбільшу кількість становлять годоніми. Годоніми (від грец. *ὁδός* – «шлях, дорога, вулиця, русло») визначають як власні назви лінійних топографічних об'єктів урбанонімного простору (вулиць, проспектів, бульварів, провулків, набережних, проїздів). До такого їх визначення схиляються Ю. Карпенко [4], В. Лучик [5], Н. Подольська [6], А. Титаренко [7] та ін. Т. Шмельова годонімами вважає лише назви вулиць, спираючись на те, що такі одиниці переважають [9].

Годонімія, як і будь-яка інша мовна підсистема – це внутрішньо організоване, ієрархічне явище, що складається з функціонально взаємопов'язаних елементів. Найменування вулиць, провулків, проспектів та інших назв утворюють особливий складник «пам'яті» міста, оскільки їх поява відображає систему цінностей того періоду, коли виник той чи інший онім, і ставлення сучасного соціуму до таких найменувань – від нейтрального чи терпимого і до остаточного заперечення.

Попри те, що в урбанонімному просторі Херсона годоніми посідають досить вагоме місце (їхня кількість становить близько 500 одиниць), до сьогодні вони не були об'єктом ґрунтового дослідження, що й визначає актуальність нашої статті.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Упродовж останніх десятиріч у лінгвістиці зросло зацікавлення мовознавців онімною лексикою загалом та урбанонімами як складником онімного простору України та інших країн зокрема, свідченням чого є дослідження А. Беспалої, О. Галай, А. Ємельянова, Н. Іванової, О. Карпенко, С. Казакової, Р. Козлова, Н. Кутузи, Т. Можарової, Н. Подольської, О. Суперанської, М. Торчинського, А. Титаренко та ін. Окрім того, в україністиці відомі дисертаційні дослідження, присвячені безпосередньо урбанонімному простору різних міст України [2; 7; 8]. Водночас проблеми урбанонімії як складника ономастики порушують учені інших галузей знань, оскільки урбаноніми – маркер територіальної ідентичності населення [3].

Мета дослідження – охарактеризувати словотвірну структуру годонімів Херсона. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких основних **завдань**: 1) виокремити однокомпонентні та багатокомпонентні годоніми; 2) проаналізувати

морфологічну структуру годонімів Херсона; 3) описати моделі творення багатослівних годонімів.

Об'єктом дослідження є годоніми Херсона, **предмет** – словотвірні особливості назв вулиць міста. **Фактичний матеріал** нараховує 464 найменування. Для осмислення теоретичних засад і сучасних орієнтирів у дослідженні онімного простору міста використано як основний описовий метод.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено аналіз словотвірної структури годонімів Херсона. **Теоретичне значення** статті полягає у розширенні знань про функціонування годоніма як топонімічної одиниці. **Практичну цінність** розвідки вбачаємо в тому, що її результати можуть бути використані при написанні праць з лексикології, ономастики, топонімії, урбанолінгвістики; зібраний матеріал може стати складником словника урбанонімів України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Зі структурного погляду годоніми поділяємо на два типи: однокомпонентні або одночленні (330 найменувань, що становить 71 %) та багатоконпонентні або багаточленні (134 найменування, що становить 29 %).

Однокомпонентні найменування. Серед одночленних наявні іменники (98 найменувань, що становить 21 % від загальної кількості) та прикметники (232 найменування, що становить 50 % від загальної кількості).

Серед іменників переважають структури, де аналізовані назви мають форму родового відмінка однини, здебільшого це годоніми-репрезентанти осіб: *вул. Антипенка, вул. Баженова, вул. Бордунова, вул. Бурназяна, вул. Вахтангова, вул. Вінера, вул. Гагаріна, вул. Герцена, вул. Гоголя, вул. Гридасова, вул. Державіна, вул. Добролюбова, вул. Дорофєєва, вул. Дровника, вул. Карбишева, вул. Комарова, вул. Комкова, вул. Короленка, вул. Куліша, вул. Лавреньова, вул. Ладичука, пров. Левітана, вул. Ломоносова, вул. Макаренка, вул. Макарова, вул. Некрасова, вул. Нестерова, вул. Огарьова, вул. Патона, вул. Покришева, вул. Петрова, вул. Попова, вул. Рєпіна, пров. Сєдова, вул. Сєрафїмовича, вул. Суботи, вул. Суворова, вул. Сурікова, вул. Тельмана, вул. Тимірязєва, вул. Тургєнєва, вул. Уварова, просп. Ушакова, вул. Філатова, вул. Фонвізіна, пров. Чехова, вул. Чкалова, вул. Шенгелія, пров. Шишкіна, вул. Щєпкіна.* Лише кілька годонімів Херсона мають цю форму безвідносно прізвища особи: *вул. Дружби, вул. Миру, вул. Баку, вул. Залаєгерсєг, вул. Кобзаря.*

Із формою родового відмінка множини в годонімії міста представлені іменники назви людей за професією та родом занять: *вул. Фінансистів, вул. Нафтовиків, вул. Полярників, вул. Танкістів, просп. Текстильників, вул. Теплоенєргетиків, вул. Будівельників.*

Форма називного відмінка вживана лише в одному годонімі – *вул. Нафтогавань*, що свідчить про непродуктивність цієї словотвірної моделі.

Зафіксовано кілька випадків, коли годоніми-іменники структурно являють собою складні та складноскорочені слова: *вул. Шолом-Алейхема, вул. Нафтогавань, пр. Баранова-Росїне, вул. Теплоенєргетиків.* Серед іменників функціонує незначна кількість незмінюваних: *вул. Баку, вул. Фрїтаун, пр. Баранова-Росїне, вул. Бурзі, пров. Гастелло, вул. Залаєгерсєг.*

Структура однослівних прикметників-годонімів переважно одноосновна. Більшість із них – це відносні прикметники, а отже, суфіксальні деривати. Найпродуктивнішим є суфікс *-ськ-*, закономірно творить відтопонімні деривати від змінюваних та незмінюваних слів, що функціонують як назви різної географічної локації: *пров. Азовський, шосє Бериславське, пров. Білозерський, вул. Білоруська,*

вул. Волгоградська, вул. Дар'ївська, пров. Джанкойський, вул. Дніпровська, пров. Дністровський, пров. Донський, пров. Житомирський, пров. Ізмаїлівський, пров. Інгульський, вул. Каховська, вул. Київська, вул. Кримська, шосе Миколаївське, вул. Московська, пров. Нікольський, пров. Олешківський, пров. Полтавський, пров. Севастопольський, пров. Смоленський, вул. Сумська, пров. Сибірський, вул. Тираспольська, вул. Тягинська, пров. Черкаський. За нашими спостереженнями, таким чином утворено чи не найбільшу кількість годонімів на позначення провулків міста. Набагато менше дериватів із суфіксом *-ськ-*, що мають значення загальної відносності: вул. Громадянська, пров. Партизанський, вул. Олексіївська, пров. Панфіловський, вул. Університетська, вул. Михайлівська, пров. Старшинський.

Далі за продуктивністю постають утворення із суфіксом *-н-*. Як стверджує В. Васильченко, релятиви зі значенням загальної відносності, сформовані за допомогою цього суфікса, були найпродуктивнішими ще в попередні періоди історії української мови [1, с. 14]: пров. Авіаторний, вул. Сухарна, пров. Арктичний, пров. Виноградний, вул. Готельна, вул. Церковна, пров. Якірний, пров. Янтарний, пров. Клубний, вул. Канатна, вул. Фонтанна, вул. Мирна, вул. Ракетна, пров. Батарейний, вул. Озерна, вул. Котельна, вул. Стадіонна, пров. Штурвальний, вул. Лісна, вул. Смольна, пров. Мідний, вул. Космічна.

Менш продуктивним у творенні годонімів-прикметників є суфікс *-ов-*: вул. Берегова, пров. Вербовий, вул. Газова, вул. Вільхова, вул. Садова, вул. Торгова, пров. Тупиковий, пров. Очеретовий, вул. Поштова, вул. Польова, вул. Портова, вул. Лугова, вул. Медова, вул. Мостова, пров. Нафтовий, вул. Паровозна, вул. Промислова, пров. Річковий.

Деривати з іншими формантами непродуктивні у годонімії Херсона, такі приклади поодинокі: вул. Вишнева, вул. Кільцева, пров. Приміський, вул. Причальна, вул. Приозерна.

Низка годонімів-прикметників має складну основу: пров. Склотарний, вул. Суднобудівна, пров. Водопровідний, вул. Молодогвардійська, вул. Чорноморська, вул. Новозаводська, вул. Новосільський, вул. П'ятихатська, вул. Суднозаводська. Як результат дії законів про декомунізацію на карту Херсона повернулися складні годоніми-прикметники вул. Староколодязна (колишня Красіна) і вул. Старообрядницька (колишня Комсомольська).

Якісні прикметники функціонують як годоніми значно рідше: вул. Весела, пров. Вузкий, вул. Тиха, пров. Високий, вул. Зелена, вул. Крайня, пров. Короткий, пров. Старий, пров. Новий.

Більшість субстантивованих прикметників мають форму родового відмінка чоловічого роду: вул. Айвазовського, вул. Белінського, вул. Биковського, вул. Гірського, вул. Достоевського, вул. Жуковського, вул. Котляревського, вул. Крамського, вул. Левіцького, пров. Маяковського, пров. Островського, вул. Станіславського, вул. Стеблевського, вул. Ціолковського, вул. Чайковського, вул. Чернишевського, вул. Шумського. Зафіксовано єдиний такий прикметник жіночого роду пров. Новобитової. Як свідчать приклади, усі такі найменування є прізвищами відомих людей.

У внутрішньому просторі Херсона виявлений лише один дієприкметник (пров. Зрошувальний), що свідчить про непродуктивність цієї моделі у номінативних процесах годонімії.

Багатокомпонентні найменування. Серед багаточленних назв виділяємо: 1) годоніми з нумеративами (68 найменувань, що становить 15 % від загальної

кількості); 2) словесні годоніми (66 одиниць, що становить 14 % від загальної кількості).

Велика кількість багатокomпонентних годонімів Херсона має мішаний характер, оскільки під час формування його репрезентантів використано слова й цифри. Найбільший розряд у межах аналізованого класу (61 найменування) складають номінації, що являють собою тотожні назви та різні цифрові порядкові маркери: *вул. 2-а Арктична, пров. 1-й Бузький, вул. 2-а Виноградна, вул. 1-а Віршовчина, пров. 1-й Запорізький, пров. 2-й Зелений, вул. 3-а Олешківська, пров. 1-й Парковий, вул. 11-а Північна, вул. 1-а Польова, вул. 1-а Придніпровська, пров. 4-й Приміський, вул. 1-а Промислова, вул. 1-а Рибна, пров. 3-й Селянський, вул. 2-а Склотарна, вул. 1-а Східна, вул. 22-а Текстильна, пров. 3-й Флотський, вул. 2-а Чорноморська*.

Інші номінації такого типу мають кілька різновидів: 1) годоніми, що складаються з порядкового номера дня й назви місяця (*вул. 8 Березня, вул. 24 Серпня*); 2) назви, утворені з порядкового номера й назви відповідної військової структури (*вул. 49-ої Гвардійської дивізії, вул. 295-ої Херсонської Стрілецької дивізії, вул. 28 Армії*); 3) годоніми, що позначають ювілейну річницю пам'ятної дати і назви дат: (*вул. 200 років Херсона, пров. 200 років Херсона*).

Серед одиниць другого типу найбільш продуктивною є модель «ім'я + прізвище»: *вул. Івана Вазова, вул. Андрія Грабенка, вул. Антона Головатого, вул. Архипа Тесленка, вул. Бориса Мозолевського, вул. Богдана Хмельницького, вул. Василя Стуса, вул. Віктора Гошкевича, вул. Дмитра Марковича, вул. Івана Богуна, вул. Івана Виговського, вул. Івана Карпенка-Карого, вул. Івана Франка, вул. Івана Челюка, вул. Ілька Борщака, вул. Іллюші Кулика, вул. Ісаака Гуревича, вул. Ісмаїла Гаспринського, вул. Йосипа Пачоського, вул. Кости Хетагурова, вул. Льва Толстого, вул. Людвіка Заменгофа, вул. Миколи Гринька, вул. Миколи Садовського, вул. Оксани Петрусенко, вул. Олександра Русова, вул. Олени Казимирчак-Полонської, вул. Петра Залізняка, вул. Петра Калнишевського, вул. Петра Олексійка, вул. Пилипа Орлика, вул. Марії Фортус, вул. Сергія Параджанова, вул. Степана Разіна, вул. Олексія Шовкуненка, вул. Шота Руставелі*. У цю групу зараховуємо псевдоніми (*вул. Лесі Українки, вул. Панаса Мирного*) і прізвиська (*вул. Ярослава Мудрого, вул. Володимира Великого*).

У низці багатослівних годонімів Херсона лежить модель підрядного словосполучення. За цією моделлю сформовано субстантивно-ад'єктивні конструкції (узгодження) і субстантивно-субстантивні.

Субстантивно-ад'єктивні конструкції наявні у називному відмінку (*вул. Молочна балка, вул. Засипна Балка, вул. Старий Аеропорт, вул. Старий Укрніоз, вул. Чорноморський шлях*) та родовому (*вул. Небесної Сотні, вул. Червоного Хреста, вул. Січових стрільців*).

Серед субстантивно-субстантивних найменувань (у позиції першого компонента – номенклатурне слово) найбільшу групу утворюють сполуки «іменник + іменник» в однині: *вул. Академіка Тарле, просп. Адмірала Сенявіна, вул. Генерала Алмазова, вул. Генерала Видригана, вул. Гетьмана Дорошенка, вул. Гетьмана Сагайдачного, пров. Інженера Корсакова, пров. Капітана Ванденка, вул. Полковника Кедровського, вул. Хірурга Вороного*. Виявлені лише три годоніми «іменник + іменник» в множині: *пров. Родини Вадонів, пров. Сестер Гозадінових, вул. Героїв Крут*.

Поширеним у годонімії Херсона є явище функціонування тієї самої основної назви. Модифікацію здійснюють через використання номенклатурних слів: *вул. Артилерійська – пров. Артилерійський, вул. Берегова – пров. Береговий, шосе Бериславське – пров. Бериславський, вул. Дніпровська – пров. Дністровський, вул. Кримська – тупик*

Кримський, вул. Кутузова – просп. Кутузова, вул. Маяковського – пров. Маяковського, вул. Молодіжна – пров. Молодіжний, вул. Олешківська – пров. Олешківський, вул. Текстильників – просп. Текстильників, вул. Шевченка – пров. Шевченка.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, систему однослівних годонімів Херсона формують іменники у формі родового відмінка однини і множини та прикметники (відносні та якісні), утворені як від простих, так і від складних основ з використанням суфіксів -ськ-, -н-, -ов-. Багатослівні годоніми формуються за кількома моделями: 1) модель «цифра + слово(-а)»; 2) модель «ім'я + прізвище»; 3) модель підрядного словосполучення (субстантивно-ад'єктивні і субстантивно-субстантивні). Частими є випадки використання тієї самої назви в поєднанні з відмінними номенклатурними назвами.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в системному дослідженні сучасної урбанонімії Херсона для створення цілісної лінгвальної картини урбаконімікону обласного центру.

Література

1. Васильченко В. М. Мотивація і словотвірне вираження відносних прикметників в історії української мови (відіменникові деривати) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2000. 20с.
2. Галай О. Б. Українська урбанонімія Закарпаття в ХХ–ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2009. 29 с.
3. Гнатюк О. Урбаноніми міст України як маркер територіальної ідентичності населення. *Часопис соціально-економічної географії*. Харків. 2013. Вип. 15. С. 144–147.
4. Карпенко Ю. А. Топонимия Буковины : автореф. дисс. ... д-ра філол. наук. Київ, 1967. 29 с.
5. Лучик В. В. Особливості становлення української урбанонімії. *Наукові записки : Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. Кіровоград, 2002. Вип. 44. С. 3–4.
6. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. М. : Наука, 1988. 192 с.
7. Титаренко А. А. Урбанонімія Кривого Рогу: структура, семантика, функціонування: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.
8. Хрушкова О. А. Структура та функційне навантаження писемних носіїв інформації сучасного міста: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпро, 2016. 22 с.
9. Шмелева Т. В. Современная топонимия: семантика и семиотика. Лингвистическое краеведение Прикамья. Пермь, 1991. С. 33–37.

Referenses

1. Vasilchenko, V. M. (2000), *Motivation and word-formation of relative adjectives in the history of the Ukrainian language (substantival derivatives)* [*Motyvatsiia i slovotvirne vyrazhennia vidnosnykh prykmetnykiv v istorii ukrainskoi movy (vidimennykovi deryvaty)*]: author's abstract. dis ... Candidate filol. sciences: 10.02.01. Kyiv, 2000, 20 p.
2. Galai, O. B. (2009), *Ukrainian Urbanism of Transcarpathia in the XX-XXI centuries* [*Ukrainska urbanonimiia Zakarpattia v XX-XXI st.*]: author's abstract. dis ... Candidate filol. sciences: 10.02.01. Uzhgorod, 2009, 29 p.
3. Gnatyuk, O. (2013), *Ukraine cities urbanonyms as a marker of territorial identity of the population* [*Urbanonimy mist Ukrainy yak marker terytorialnoi identychnosti naseleennia*], *Journal of Socio-Economic Geography*. Kharkiv 2013, Issue 15, pp. 144–147.

4. Karpenko, Yu. A. (1967), *Toponyms of Bukovina [Toponimiia Bukovyny]*: author's abstract. diss ... Dr. philol. sciences Kyiv, 1967, 29 p.
5. Luchyk, V. V. (2002), *Features of the formation of Ukrainian urbanism [Osoblyvosti stanovlennia ukrainskoi urbanonimii]*, Scientific notes: Series "Philological Sciences (Linguistics)". Kirovograd, 2002, Issue 44, pp. 3–4.
6. Podolskaya, N. V. (1988), *Dictionary of Russian Onomastic Terminology [Slovar russkoi onomasticheskoi terminolohii]*, Nauka, M., 192 p.
7. Titarenko, A. A. (2015), *Urbanonymy of Kryviy Rih: structure, semantics, functioning [Urbanonimiia Kryvoho Rohu: struktura, semantyka, funktsionuvannia]*: author's abstract. dis ... Candidate filol. sciences: 10.02.01. Dnipropetrovsk, 2015, 20 p.
8. Khrushkova, O. A. (2016), *Structure and functional load of written information carriers of modern city [Struktura ta funktsiine navantazhennia pysemnykh nosiiv informatsii suchasnoho mista]*: author's abstract. dis ... Candidate filol. sciences: 10.02.01. Dnipro, 2016, 22 p.
9. Shmeleva, T. V. (1991), *Contemporary Godonimia: Semantics and Semiotics. Linguistic local history of Prikamie [Sovriemiennaia hodonimiia: semantika y semiotika]*, Perm, pp. 33–37.

С. А. Мартос,

*Херсонский государственный университет,
кафедра украинского языка*

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА ГОДОНИМОВ ХЕРСОНА

Статья посвящена актуальному направлению современного украинского языкознания – урбанолингвистике. Охарактеризована словообразовательная структура годонимов Херсона. Доказано, что систему однословных годонимов формируют существительные в форме родительного падежа и прилагательные (относительные и качественные), многословные годонимы формируются по нескольким моделям.

Ключевые слова: урбаноним, годоним, словообразовательная структура, однокомпонентные и многокомпонентные наименования.

S. A. Martos,

*Kherson State University,
Department of the Ukrainian language*

KHERSON'S GODONYMS DERIVATIONAL STRUCTURE

In Ukrainian linguistics, over the past decades, the interest of linguists in the onymical vocabulary in general and in urban areas has grown as an integral part of the Ukrainian space. The urban space of Kherson was left out of the attention of linguists, which determines the relevance of the study.

The aim of the article is to characterize derivational structure of Kherson`s godonyms. The analysis includes about 50 notions. The author subdivides godonyms into two types: one-component / mnemonic (71%) and multi-component / multimodal (29%).

The material of the research shows that the system of one-word Kherson`s hodonyms forms singular and plural nouns in the genitive case and adjectives (relative and qualitative), formed from both simple and complex basics with the help of such suffixes as -sk, -n, -ov. The author underlines that structures which connected with notions exists as singular forms in the genitive case are predominate between nouns. There are for the most part godonyms – representatives of personalities. But the structures which connected with notions exists as

plural forms in the genitive case presented by nouns which denotes people by profession and occupation in the sphere of city`s godonyms. The researcher emphasizes that the structure of one-word adjectives-godonyms is predominantly monobasic, most of them are relative adjectives, qualitative adjectives function as godonyms much less often. The author claims that multi-component godonyms are formed on several models: 1) model «number + word (-s)»; 2) model «name + surname»; 3) model subordinate phrase (substantively-adjective and substantively-substantive). According to the researcher, the using of the same name in combination with excellent nomenclature names are frequent.

Prospects for scientific researches the author of the article sees in the systematic study of the modern Kherson`s urban system to create a holistic linguistic picture of the urban sphere of the regional center.

Key words: urbanonym, godonym, derivational structure, one-component and multi-component names.